

substances, field. In the field of components of the key competencies, formed by means of teaching physics, in addition to physical knowledge (basic principles, ideas, laws, concepts), there are general cultural knowledge, value orientations, fundamental problems of mankind and problems of everyday life that people solve by means of physical science, in particular, energy, ecological, healthcare; the sphere of the key competencies from the standpoint of the formation of their means of teaching physics include the use of physical knowledge for the scientific explanation of physical phenomena and their use in nature, science and technology; methods of activities related to physical science, which are manifested in skills and abilities to conduct scientific research (to determine the problem, to draw up a research plan, to conduct research in accordance with the plan, to analyze the obtained result); exchange ideas and scientific and technical information and interpret them; reproduce and create informational messages; express their attitude to scientific information in the field of physical science.

Competence-oriented textbooks as a means of formation of personality formation, motivated by successful education, research attitude to life, which is able to learn, using various information sources and critically evaluate the information obtained; responsibly treat oneself and others.

Keywords: physics; competence-oriented approach; subject competence; natural science literacy; components of subject competence; competently oriented textbook; integration; oversubject competence.

DOI <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2018-21-312-322>

УДК 372.8: 811.161.2

ПІДРУЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

В. І. Новосьолова,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу навчання української мови
та літератури Інституту педагогіки НАПН України

e-mail: ribusya@ukr.net

У статті розглядається проблема використання підручника української мови як засобу формування громадянської відповідальності здобувачів освіти. Обґрунтовано, що ефективному формуванню громадянської відповідальності сприяє процес розв'язування спеціально дібраних завдань, неперервність становлення в учнів пред-

метної й ключових компетентностей, завдяки чому створюються оптимальні умови для засвоєння демократичних цінностей, готовності до критичного входження в соціум і вироблення громадянської відповідальності. Показано особливості реалізації наскрізної лінії ключових компетентностей «Громадянська відповідальність» на основі відповідних завдань, які є частиною цілісної дидактичної системи підручника.

Ключові слова: підручник української мови; зміст; ключові компетентності; громадянська відповідальність.

Поставлення проблеми. Нині зростає суспільна потреба в цілісній конкурентоспроможній на ринку праці особистості, яка володіє такими якостями (характеристиками) як самостійність у прийнятті рішень, громадянська відповідальність і активність. Формування громадянської відповідальності здобувача освіти здійснюється в процесі соціалізації та виховання його, що відбувається під впливом низки факторів: загального рівня морально-правової культури суспільства, особливостей родинних та особистісних стосунків тощо.

Важливим чинником формування й розвитку громадянської відповідальності є система освіти. У Законі України «Про освіту» визначено, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [4]».

Щоб виховати здобувачів освіти бути відповідальними громадянами, які за своїли демократичні цінності — верховенство прав людини, рівність, взаємну відповідальність, повагу різноманітності, — необхідно створити в школі такі умови й атмосферу, що відповідають цим цінностям [1, с. 5]. Демократична школа — це постійний діалог усіх учасників освітнього процесу, спільний пошук і рух вперед.

Концепція реформування української школи орієнтує увагу освітян на формування ключових і предметної компетентностей учнів, відійшовши від традиційних методик передавання знань. Компетентнісно орієнтований освітній процес передбачає не накопичення знань та інструктовані дії, а виробляє здатність здобувачів освіти пізнавати життєві реалії, у яких ці знання мають значення, критично мислити, працювати в команді, знаходити потрібну інформацію для вирішення конкретного завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальному розумінні поняття «відповідальність» — це категорія, що відображає об'єктивний історично-конкретний

характер взаємин між особистістю, колективом, суспільством з боку свідомого здійснення висунутих взаємних вимог» [8, с. 114].

Перші спроби обґрунтування поняття відповідальності було зроблено ще в античні часи давньогрецьким філософом-софістом Антифонтом (V ст. до н. е.). Категорія відповідальності була пов'язана з проблемами моралі та права, взаємозалежності людини й суспільства тощо. Усебічно дослідив поняття відповідальності німецький філософ І. Кант, який справжньою інстанцією відповідальності визначив абсолютний моральний закон, носієм якого є людина. Втіленням закону, на переконання Канта, є совість людини [5, с. 114].

Англійський психолог Дж. Равен у перелікові основних складників авторської моделі компетентності після мотиваційних характеристик подає уявлення та очікування, пов'язані з механізмами функціонування суспільства та роллю людини в ньому (уявлення людей про самих себе і ту роль, яку вони відіграють в діяльності організації або держави, який соціальний клімат сприятиме інноваціям, розвитку та відповідальності). Також у цьому перелікові дослідник вказав на розуміння змісту термінів, за допомогою яких описуються людські відносини: демократія, рівність, відповідальність, управління, прийняття рішень, підпорядкування та делегування повноважень [11, с. 24]. Дж. Равен у своїх дослідженнях навів перелік визначених роботодавцями необхідних характеристик. Визначальні позиції в будь-якій організації, за свідченням ученого, посідають такі характеристики людини, як відповідальність, ініціативність і лідерство [11, с. 40].

На сучасному етапі окремі питання стосовно громадянської відповідальності здобувачів освіти, виявлення сутнісних характеристик її розглядали О. Андрійчук, І. Бех, Д. Васильєва, П. Вербицька, Р. Голлоба, Н. Голуб, О. Гуменюк, Н. Драгомирецька, П. Мороз, П. Крапф, В. Кремень, Є. Мануйлов, Ю. Олексін, І. Побєдаш, О. Пометун, М. Савчин, Т. Смагіна, В. Смолюк, Л. Снігур, О. Сухомлинська, О. Фурман, М. Шимановський та інші науковці.

Рада Європи розробила проект з освіти для демократичного громадянства, що є відповіддю європейської спільноти на головні виклики сучасності, зокрема це низький рівень громадянської свідомості й соціальна відчуженість, політична апатія молоді, відсутність довіри до демократичних інститутів, зростання рівня нетерпимості й расизму, порушення прав людини. Автори — чинні директори шкіл зі Швеції та Великобританії — переконливо доводять, що немає іншого способу навчити молоде покоління демократії, як забезпечити йому щоденний досвід демократії в кожному аспекті й на кожному рівні шкільного життя [1, 4].

У 2016 році Рада Європи ухвалила нові Рамки компетентностей для культури демократії, визнавши важливість розвитку громадянських компетентностей у системі освіти. Цей документ охоплює двадцять необхідних громадянам компетентностей — знань, умінь, ставлень і цінностей для ефективної та мирної взаємодії з іншими. Освіта для демократичного громадянства й освіта з прав людини покликані навчи-

ти, як жити разом, поважаючи одне одного в багатоманітному демократичному суспільстві, знати й розуміти свої права та брати активну участь у прийнятті рішень.

Заслужують на увагу посібники Ради Європи з серії «Живемо в демократії»: «Навчаємо демократії», «Зростаємо у демократії», «Беремо участь у демократії», «Досліджуємо права дітей», «Навчання демократії». Для впровадження в освітній процес основ демократичного громадянства фахівці з різних країн Європи (Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттир, В. Вайдингер та ін.) розробили практичні матеріали для уроків усіх вікових груп учнів [10].

Також цікавим є посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» (автори П. Брандер, Лор де Вітте, Н. Гані, Р. Гомес, Е. Кін, А. Нікітіна, Ю. Пінкевічюте), який містить збірник вправ із впровадження освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини [6].

Мета статті — висвітлити проблему формування громадянської відповідальності здобувачів освіти, а також розкрити особливості реалізації наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» на прикладі системи вправ, завдань й запитань шкільного підручника української мови для 10 класу (автори Н. Голуб, В. Новосьолова) [12].

Виклад основного матеріалу. Громадянська відповідальність людини є характеристикою соціальною, моральною і правовою й формується на основі громадянської компетентності та є складником поняття «громадянськість».

Як зазначається в Концепції громадянського виховання [7], *громадянськість* — духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. З ним пов'язане більш або менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, відчуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння домагатися дотримання власних прав та обов'язків.

Задекларований концепцією «Нової української школи» поступовий перехід на принципи демократичного навчання передбачає формування ключових компетентностей. Однією з них є громадянська компетентність. Формування й розвиток цієї компетентності готує здобувача освіти до ефективної та конструктивної участі у громадському житті, демократичних процесах, у сім'ї, на роботі, до успішної взаємодії з іншими, солідарності та рівності на основі поваги до прав людини, мирного співіснування та поцінування соціокультурного різноманіття [9, с. 40].

На етапі переходу до нових освітніх стандартів, зорієнтованих на розвиток ключових компетентностей, створено нову навчальних програму української мови для 10–11 класів (рівень стандарту), уведено чотири наскрізні тематичні лінії, зокрема і «громадянську відповідальність». У програмі зазначено, що наскрізна лінія «Громадянська відповідальність» «сприяє формуванню соціальної й громадянської компетентностей, розкриває суть поняття «відповідальний громадянин»,

визначає вектори його діяльності» [13, с. 6]. Змістова лінія «громадянська відповідальність» орієнтує здобувачів освіти на усвідомлення спільної діяльності та громадянської активності, заснованої на добровільності, захисту прав людини, зв'язку між громадянською позицією й розвитком суспільства, ролі людини в суспільстві.

Зміст і методичний апарат підручника української мови для 10 класу (автори Н. Голуб, В. Новосьолова) спрямований на формування здатності поважати права людини, розуміти особисту відповідальність за долю країни, народу, критично мислити, а також розуміти важливість громадянської участі в процесі вирішення різноманітних соціальних проблем.

Інноваційність підручника полягає в тому, що зміст і методичний апарат його:

- спрямовані на формування передусім громадян-патріотів, яким властиве ціннісне ставлення до себе, до родини, суспільства, України, світу; громадян, які розуміють і приймають родинні, національні й загальнолюдські цінності;
- здатні забезпечити досягнення освітніх результатів — ключових і предметної компетентностей, що передбачають вироблення вмінь застосовувати здобуті знання, формувати на основі цих компонентів ставлень й поведінкових норм;
- передбачають відповідно до програми системну роботу з мовленнєвими жанрами, що сприяє соціалізації учнів, формуванню впевненості в собі, активності, ініціативності;
- забезпечують формування в учнів цілеспрямованості, самостійності, відповідальності за результати власної навчальної діяльності;
- надають можливість вибору варіанта домашнього завдання, способу завоювання й опрацювання навчального матеріалу.

У підручнику це реалізується з допомогою текстів, методично доцільної системи завдань і вправ, які сприяють формуванню активного громадянина, здатного брати участь у житті демократичного суспільства. Важливим структурним компонентом підручника є текст, який є основним джерелом пізнання й емоційного впливу. Занурившись в уявне соціальне середовище або змодельовавши власну ситуацію, учні матимуть змогу відчутти значущість здобутих знань і вмінь не лише в межах школи, а й виявити ту чи іншу компетентність в конкретній ситуації поза її межами. Систематичне виконання ситуаційних завдань спонукає старшокласників замислюватися про громадянські й моральні обов'язки, які вони мають як члени суспільства. Осмислення ситуації сприятиме формуванню в учнів моральних переконань, системи поглядів та позитивно-ціннісного ставлення до вчинків.

Підручник містить аналітичні завдання, такі обов'язкові компоненти уроку як мотивація, рефлексія, завдання творчого характеру, розраховані на спільну діяльність в парах і групах, складання й розігрування діалогів, пошук інформації з залученням різних джерел, завдання для організації дискусій, проектної та дослідницької діяльності.

Розглянемо на конкретних прикладах, як можна реалізувати формування громадянської відповідальності з допомогою зазначеного підручника української мови [12].

Робота в групі є основою багатьох завдань і вправ. Ефективне виконання їх можливе за умови об'єднання ідей і співпраці кожного учасника групи. Наприклад, усвідомлення учнями добровільної громадської роботи запропоновано досягти в завданні **«Об'єднайтеся в кілька груп для підготовки проекту «Майстерня добра»**. Використайте наведені **«Заповіді Матері Терези» та схему**.

Текст. Коли ти будеш робити добро, то люди звинувачуватимуть тебе в затаєній особистій користі й самолюбстві, — і все ж виявляй доброту! Те, що ти будував роками, може бути зруйнованим в одну мить, — і все ж будуй! Люди потребують допомоги, але вони згодом дорікатимуть тобі за неї, — і все ж допомагай людям! Добро, яке ти зробив сьогодні, люди забудуть завтра, — і все ж твори добро! Ділись із людьми кращим, що в тебе є, і цього ніколи не буде достатньо — і все ж ділись найкращим.

- **акт** допомоги — добродійність — додає відчуття благополуччя й життєвої мети, **відповідно — відчуття внутрішнього задоволення й щастя**

- добродійність корисна для здоров'я, намагання комусь допомогти стимулює організм через почуття відповідальності, сприяє розширенню нових соціальних зв'язків, та позитивної соціальної взаємодії

Такий вид роботи підвищує відповідальність учнів, вони докладають всіх можливих зусиль для успішного виконання завдань. Учні вчать чути й сприймати думку іншого, пропонувати й відстоювати власні ідеї, розвивати комунікабельність, співпрацювати в досягненні спільної мети.

У процесі групової роботи школярі усвідомлюють, що спільна праця дає кращі результати, ніж змагання наодинці. Наведемо приклади завдань, у процесі виконання яких учні набувають досвіду прийняття рішень, які задовольняють всіх учасників, розуміють, що найкращим шляхом у вирішенні завдань є аналіз усієї інформації, навчаються поважати власну думку й думку іншого в спільній роботі:

- **«Об'єднайтеся в групи для підготовки спільного волонтерського проекту, який працюватиме в напрямку «Я і довкілля» й передбачає діяльність, спрямовану на взаємодію людини й природи, вирішення екологічних проблем, вивчення та збереження культурних та історичних пам'яток, дослідницько-пошукову роботу. Підготуйте проект до захисту»;**

- **«Об'єднайтеся в групи. Прочитайте уривки з книжок Б. Шефера. Які враження у вас від прочитаного? Випишіть кілька тез, які варто взяти собі**

на замітку. Окремо запишіть дискусійні положення. Поділіться своїми міркуваннями. Обговоріть їх».

Більшість вправ підручника передбачає роботу в невеликих групах, як наприклад, у завданні: *«Поміркуйте, наскільки важливо усвідомлювати значення саморозвитку впродовж життя. Об'єднайтеся в 4 групи по 4–6 осіб. Протягом 3–7 хвилин, користуючись зазначеними в тексті ідеями, сформулюйте визначення поняття «саморозвиток» і створіть модель саморозвитку. Підготуйте кілька порад, як реалізувати вашу програму».*

На нашу думку, розв'язування завдань у невеликій групі дає змогу залучити до участі всіх її учасників і виробити навички взаємодії та взаємодопомоги в колективі. Робота групи може тривати до 10 хвилин на уроці, а якщо вона передбачена домашнім завданням, то на її виконання можна виділити більше часу.

Важливе значення у формуванні громадянської відповідальності відведено такій формі роботи як дискусія. Наприклад, у процесі обговорення теми у завданні *«У паспорті громадянина України особу ідентифікують за прізвищем, ім'ям та іменем по батькові. Водночас у закордонних паспортах українців є всього дві рубрики — прізвище та ім'я. Нині триває дискусія в різних колах українців щодо того, який варіант доцільніший. А ви якої думки?»* учні вчать аналізувати інформацію, критично мислити, розвивати навички обміну думками, досягнення згоди, практики прийняття рішень. Можна вести дискусію в різний спосіб, але кожна обов'язково має завершитися підсумовуванням, формулюванням висновків і оцінок здобутого досвіду й знань.

Деякі вправи підручника дають змогу учасникам дискусії підготувати тему в групі (трійці, парі), як наприклад, *«Чи збігається ваше розуміння суті поняття «жити й творити в Україні» з думкою, висловленою Богданом Гаврилишином: «Я бачу позитивну тенденцію. П'ять років тому більшість молодих людей, з якими я спілкувався, мріяли про одне — втекти з України. Зараз таких половина. Ті, хто хоче лишитися, прагнуть втілювати реформи й змінювати країну. У цей час же час вони постають перед вибором, закінчивши університет за кордоном: працювати там або повертатися. Багато з них свідомо обирає друге».* Під час виконання таких вправ учні можуть висловити свою згоду/незгоду й за бажанням аргументувати власну думку без необхідності подальшого пояснення її. Таким чином методика виконання завдання, орієнтованого на ведення дискусії, дає змогу учасникові підвищити рівень впевненості в своїх силах і позбавляє страху висловлюватися на загал.

Ілюстративний матеріал підручника (репродукції картин, світлини, малюнки, карикатури, колажі) є потужним інструментом як для передавання інформації, так і для стимулювання інтересу до виконання запропонованих завдань. Світлини дібрано так, щоб показати різноманітні природні регіони України й світу, на них зображено людей таким чином, щоб знімки не спотворювали сприйняття учнів про світ, гармонію в ньому. У процесі роботи з ілюстраціями підручника школярі

набувають уявлень про культурну розмаїтість світу, усвідомлюють унікальність власної та будь-якої іншої культури. Привити учням ідею української культурної ідентичності неможливо безвідносно до культурних надбань інших народів світу. Оцінюючи твори українських митців у контексті світової спадщини, учні формують уявлення про власну значимість. Досліджуючи культурне розмаїття, здобувачі освіти розвиваються в дусі плюралізму думок, відкритості й толерантності, що сприяє введенню учнів до міжкультурного діалогу й зміцненню засад демократії.

Підручник містить такий обов'язковий компонент кожного уроку, як рефлексію. У процесі виконання таких завдань як: *«Проаналізуйте роботу на уроці за такими ознаками: важливість теми для вас, активність, наполегливість, ефективність. Що є вашим відкриттям і досягненням сьогодні?», «Проаналізуйте свою діяльність і результати її на уроці. Дайте відповіді на запитання: У яких ситуаціях ви ніколи не будете сперечатися? Про що не варто починати суперечку? Які суперечки є безглуздими? Коли суперечки корисні?»* учні осмислюють власну життєву позицію, аналізують, чим збагатилися протягом кожного уроку, відновлюють перебіг дій і міркувань, оцінюють власні результати, розмірковують, яке значення мають вивчені на уроці поняття для формування відповідальності й демократичних цінностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, компетентісно зорієнтований шкільний підручник української мови [12] спрямований на формування передусім відповідальних громадян-патріотів, яким властиве ціннісне ставлення до себе, до родини, суспільства, України, світу; громадян, які розуміють і приймають родинні, національні й загальнолюдські цінності. Система завдань підручника спрямована на формування громадянської відповідальності здобувачів освіти і передбачає неперервність становлення в учнів предметної й ключових компетентностей. Завдяки такому підходу створюються оптимальні умови для засвоєння учнями демократичних цінностей і формування в них громадянської відповідальності.

Ця тема відкриває нові обрії у досягненні кінцевої мети — формуванні громадянської відповідальності здобувачів освіти й потребує подальшого розроблення й дослідження.

Використані джерела

1. Бекман Е. Демократичне врядування в школах: [посібник] / [Е. Бекман, Б. Траффорд]; пер. з англ. та адапт. Л. І. Парашенко; заг. ред. укр. версії: Н. Г. Протасова. — К.: НАДУ, 2009. — 100 с. — (Навчатися і жити в демократії).
2. Васильєва Д. В. Реалізація наскрізної лінії «громадянська відповідальність» у підручниках алгебри/ Д. В. Васильєва // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. — К.: Педагогічна думка, 2017. — Вип. 19. — С. 38–47.
3. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5–9 клас. Посібник для вчителя — / М. Рафальська, О. Боярчук, Н. Герасим та ін. — К.: 2017. — 136 с.

4. Закон України «Про освіту»: (чинний, поточна редакція від 05. 09. 2017 // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. — № 38–39, с. 380. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Кант И. Основы метафизики нравственности. / И. Кант // И. Кант Соч.: в 6 т. — М.: Мысль, 1965. — Т. 4. — 378 с.
6. Компас. Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді / Під редакцією Патриції Брандер, Еллі Кін, Віри Юхаж, Аннетт Шнайдер. [Електронний ресурс] — Рада Європи, 2012–624 с. — Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass>. (Дата звернення — 20. 09. 2018 р.). — Назва з екрана.
7. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Джерело педагогічної майстерності. Громадянська освіта школярів / Науково-методичний журнал. Випуск № 1 (33). Ч. 1–2. — Харків: ХОНМІБО, 2005. — С. 35–45.
8. Мануйлов Є. М, Калиновський Ю. Ю. Громадянська відповідальність особистості як атрибутивний феномен правового суспільства» / Є. М. Мануйлов, Ю. Ю. Калиновський // Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». — 2015 — № 2 (25), — с. 113–128. (Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія).
9. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. — К.: 2016. — 40 с. / Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> [Дата звернення — 20. 09. 2018 р.].
10. Обучаем демократии: Базовые материалы для обучения демократической гражданственности и правам человека для учителей [Электронный ресурс] / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттир, В. Вайдингер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдингер. — Пер. с укр. и адапт. О. В. Паращенко; общ. ред. укр. версии на русском языке: Н. Г. Протасова. — К.: НАДУ, 2011. — Т. 1–168 с. — 1 электрон. опт. дисках (CD-R). — (сборник «Посібники Ради Європи з ОДГ/ОПЛ».
11. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен / пер. с англ. — М.: Когито-Центр, 2002. — 396 с.
12. Голуб Н., Новосьолова В. Українська мова. Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Н. Б. Голуб, В. І. Новосьолова — К.: Педагогічна думка, 2018. — 196 с.: іл.
13. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10–11 класи (рівень стандарту). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> [Дата звернення — 20. 09. 2018 р.].

References

1. Bekman E. Demokraty`chne vryaduvannya v shkolax: [posibny`k] / [E. Bekman, B. Trafford]; per. z angl. ta adapt. L. I. Parashhenko; zag. red. ukr. versiyi:: N. G. Protasova. — K.: NADU, 2009. — 100 s. — (Navchaty`sya i zhy`ty` v demokratiyi).
2. Vasy`l`yeva D. V. Realizaciya naskriznoyi liniyi «gromadyans`ka vidpovidal`nist`» u pidruchny`kax algebrы` / D. V. Vasy`l`yeva // Problemy` suchasnogo pidruchny`ka: zb. nauk. pracz`. — K.: Pedagogichna dumka, 2017. — Vy`p. 19. — S. 38–47.
3. Gromadyans`ka vidpovidal`nist`: 80 vprav dlya formuvannya gromadyans`koyi ta social`noyi kompetentnostej pid chas vy`vchennya rizny`x shkil`ny`x predmetiv. 5–9 klas. Posibny`k dlya vchy`telya — / M. Rafal`s`ka, O. Boyarchuk, N. Gerasy`m ta in. — K.: 2017. — 136 s.

4. Zakon Ukrainy` «Pro osvitu»: (chy`nny`j, potochna redakciya vid 05. 09. 2017 // Vidomosti Verhovnoyi Rady` (VVR). 2017. — № 38–39, s. 380. — Rezhym`m dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145–19> 5.
5. Kant Y`. Osnovy metafyz`ky` npravstvennosti`. / Y`. Kant // Y`. Kant Soch.: v 6 t. — M.: Mysl`, 1965. — T. 4. — 378 s. [Data zvernennya — 20. 09. 2018 r.].
6. Kompas. Posibny`k z osvity` v galuzi prav lyudy`ny` za uchasti molodi / Pid redakciyeyu Patry`ciyi Brander, Elli Kin, Viry` Yuxazh, Annett Shnajder. [Elektronny`j resurs] — Rada Yevropy`, 2012–624 s. — Rezhym`m dostupu: <https://www.coe.int/uk/web/compass>. (Data zvernennya — 20. 09. 2018 r.). — Nazva z ekrana.
7. Koncepciya gromadyans`kogo vy`xovannya osoby`stosti v umovax rozvy`tku ukrainys`koyi derzhavnosti // Dzherelo pedagogichnoyi majsternosti. Gromadyans`ka osvita shkolyariv / Naukovo-metody`chny`j zhurnal. Vy`pusk № 1 (33). Ch. 1–2. — Xarkiv: XONMIBO, 2005. — S. 35–45.
8. Manujlov Ye. M, Kaly`novs`ky`j Yu. Yu. Gromadyans`ka vidpovidal`nist` osoby`stosti yak atry`buty`vny`j fenomen pravovogo suspil`stva» / Ye. M. Manujlov, Yu. Yu. Kaly`novs`ky`j // Visny`k Nacional`nogo universy`tetu «Yury`dy`chna akademiya imeni Yaroslava Mudrogo». — 2015 — №2 (25), —, s. 113–128. (Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya).
9. Nova ukrainys`ka shkola: konceptual`ni zasady` reformuvannya seredn`oyi shkoly` / zag. red. M. Gry`shhenka. — K., 2016. — 40 s. / Rezhym`m dostupu: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> [Data zvernennya — 20. 09. 2018 r.].
10. Obuchaem demokraty`y`: Bazovnie matery`alu dlya obucheny`ya demokraty`cheskoj grazhdanstvennosti` y` pravam cheloveka dlya uchy`telej [Электронний ресурс] / R. Gollob, P. Krapf, O. Olafsdottyr, V. Vajdy`nger; red. R. Gollob, P. Krapf, V. Vajdy`nger. — Per. s ukr. y` adapt. O. V. Parashhenko; obshh. red. ukr. versy`y` na ruskom yazuke: N. G. Protasova. — K.: NADU, 2011. — T. 1–168 s. — 1 elektron. opt. dy`skax (CD-R). — (sborny`k «Posibny`ky` Rady` Evropy` z ODG/OPL»)
11. Raven Dzh. Kompetentnost` v sovremennom obshhestve: vuyavleny`e, razvy`ty`e y` realy`zacy`ya / Dzh. Raven / per. s angl. — M.: Kogy`to-Centr, 2002. — 396 s.
12. Golub N., Novos`olova V. Ukrainys`ka mova. Pidruchny`k dlya 10 klasu zakladiv zagal`noyi seredn`oyi osvity` / N. B. Golub, V. I. Novos`olova — K.: Pedagogichna dumka, 2018. — 196 s.: il.
13. Ukrainys`ka mova. Programa dlya zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladiv z ukrainys`koyu movoyu navchannya. 10–11 klasy` (riven` standartu). Rezhym`m dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> [Data zvernennya — 20. 09. 2018 r.].

Новосёлова В. И.,

кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник,
старший научный сотрудник отдела обучения украинского языка
и литературы Института педагогики НАПН Украины

УЧЕБНИК УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СОИСКАТЕЛЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается проблема использования учебника украинского языка как средства формирования гражданской ответственности соискателей образования. Обосновано, что эффективному формированию гражданской ответственности способствует про-

цесс решения специально подобранных задач, непрерывность становления у учащихся предметной и ключевых компетенций, благодаря чему создаются оптимальные условия для усвоения демократических ценностей, готовности к критическому вхождению в социум и выработки гражданской ответственности. Показаны особенности реализации сквозной линии ключевых компетентностей «Гражданская ответственность» на основе соответствующих задач, которые являются частью целостной дидактической системы учебника.

Ключевые слова: учебник украинского языка; содержание; ключевые компетентности; гражданская ответственность.

Novosolova V.,

**Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Senior Research Officer at the Ukrainian Language
and Literature Teaching Department
of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine**

UKRAINIAN LANGUAGE TEXTBOOK AS A MEANS OF FORMING CIVIC RESPONSIBILITY OF THE APPLICANTS OF EDUCATION

The article deals with the problem of using the Ukrainian language textbook as a means of forming the civic responsibility of the applicants of education. The essential characteristics of the notions of “civic responsibility”, “responsible citizen”, “citizenship” are revealed; the educational potential of the textbook is highlighted. It is noted that the innovation of the textbook is that it is aimed at forming, first and foremost, patriot citizens, who have a valuable attitude towards themselves, family, society, Ukraine, and the world; who understand and accept family, national and human values; the textbook is capable of ensuring the achievement of educational results — the key and subject competences, which involves the development of skills to apply the acquired knowledge, to form attitudes and behavioral norms on the basis of these components. It is substantiated that the most effective way to promote the formation of civic responsibility can be in the process of solving specially selected tasks, the continuity of forming the subject and key competences of pupils, thus creating the optimal conditions for the acquisition of democratic values, readiness for critical membership in the society, the formation of the own responsibility for the country’s fortune, people, understanding of the importance of participation in solving various social problems. There have been revealed the features of the realization of the cross-cutting line of the key competences “Civic Responsibility” on the basis of proper tasks and questions, which are the part of a comprehensive didactic system of the textbook aimed at achieving the final results, and develop the ability of the applicants of education to learn the realities of life in which this knowledge is important, analyze them, think critically, work in a team, find the right information to solve a specific task.

Keywords: competence-oriented approach; key competencies; Ukrainian language textbook; civic responsibility; citizenship; group work; discussion; reflection.